

Жұмыс орындағы сыбайлас жемқорлық мәселесі және оны шешу жолдары

ЖАРИЯЛАНДЫ 13.05.2025	ТІРЕК СӨЗДЕР bribery, corporate, corruption in the workplace, взяточничество, еңбек мәдениеті, жұмыс орнындағы сыбайлас жемқорлық, корпоративный, корпоративтік этика, коррупция на рабочем месте, құқықтық реттеу, парақорлық	СІЛТЕМЕ https://bilimger.kz/179227/
---------------------------------	--	---

Байатар Әбілхайыр Фархатұлы

Ғылыми жетекші: Ф.ғ.к қауымдастырылған профессор **Тулекова Гулжан Хажмуратовна**

АНДАТПА: Бұл мақалада жұмыс орнындағы сыбайлас жемқорлықтың негізгі себептері, оның қоғамға тигізетін әлеуметтік және экономикалық салдары қарастырылады. Зерттеу барысында индукция және дедукция әдістері, талдау және салыстыру әдістері қолданылып, сыбайлас жемқорлықтың құбылыс ретіндегі теориялық негіздері айқындалады. Сонымен қатар, отандық және шетелдік ғалымдардың еңбектеріне сүйене отырып, жұмыс орнындағы сыбайлас жемқорлықтың алдын алу жолдары ұсынылады.

КІЛТ СӨЗДЕР: жұмыс орнындағы сыбайлас жемқорлық, парақорлық, корпоративтік этика, құқықтық реттеу, еңбек мәдениеті

«ПРОБЛЕМА КОРРУПЦИИ НА РАБОЧЕМ МЕСТЕ И ПУТИ ЕЕ РЕШЕНИЯ»

Аннотация: в этой статье рассматриваются основные причины коррупции на рабочем месте, ее социальные и экономические последствия для общества. В ходе исследования используются методы индукции и дедукции, методы анализа и сравнения, определяются теоретические основы коррупции как явления. Кроме того, будут предложены пути профилактики коррупции на рабочем месте, опираясь на труды отечественных и зарубежных ученых.

Ключевые слова: коррупция на рабочем месте, взяточничество, корпоративный

«THE PROBLEM OF CORRUPTION IN THE WORKPLACE AND WAYS TO SOLUTION IT»

Annotation: this article discusses the main causes of corruption in the workplace, the social and economic consequences it has on society. In the course of the study, methods of induction and deduction, methods of analysis and comparison are used, and the theoretical foundations of corruption as a phenomenon are revealed. In addition, based on the works of domestic and foreign scientists, ways to prevent corruption in the workplace are proposed.

Key words: corruption in the workplace, bribery, corporate

КІРІСПЕ

Сыбайлас жемқорлық – қоғамның барлық саласына әсер ететін жаһандық әлеуметтік мәселе. Оның ішінде жұмыс орнындағы сыбайлас жемқорлық еңбек өнімділігін төмендетіп, кәсіби этика қағидаларының бұзылуына алып келеді. Жемқорлық тек мемлекеттік қызметте ғана емес, жеке компаниялар мен халықаралық ұйымдарда да кең таралған құбылыс.

Халықаралық еңбек ұйымының (ILO, 2022) мәліметтері бойынша, әрбір үшінші жұмысшы жемқорлыққа тап болғанын мойындайды. Transparency International (2023) зерттеулері көрсеткендей, жұмыс орнындағы жемқорлық көбінесе жалақы беру, кадрлық саясат, мердігерлік келісімдер сияқты салаларда кездеседі.

Бұл мақалада жұмыс орнындағы сыбайлас жемқорлықтың негізгі себептері мен оның салдары, сондай-ақ, бұл құбылыспен күресу жолдары қарастырылады. Зерттеу барысында құқықтық, экономикалық және әлеуметтік көзқарастарға сүйеніп, жұмыс орнындағы жемқорлықтың құрылымдық ерекшеліктерін анықтау мақсатында теориялық және эмпирикалық талдау әдістері қолданылды.

1. ЖҰМЫС ОРНЫНДАҒЫ СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚТЫҢ НЕГІЗГІ МӘСЕЛЕЛЕРІ ЖӘНЕ ҒАЛЫМДАРДЫҢ КӨЗҚАРАСТАРЫ

1.1. Жұмыс орнындағы сыбайлас жемқорлықтың себептері

Жұмыс орнындағы сыбайлас жемқорлықтың негізгі себептері түрлі әлеуметтік, экономикалық және ұйымдық факторларға байланысты болып келеді. Бұл факторлар арасында жалақының төмендігі, бақылаудың әлсіздігі, корпоративтік мәдениеттің жоқтығы және заңнаманың әлсіз орындалуы басты орын алады (Nazarbayev, 2022). Жемқорлықтың алдын алу үшін осы себептерді жою өте маңызды. Әрбір фактор жемқорлықтың түрлі түрлеріне жол ашатын бірқатар жағдайлар тудырады.

- **Ф. Робертсон (Robertson, 2021):** Қызметкерлердің жемқорлыққа баруының басты себебі – жалақының төмендігі. Қызметкерлер өздерінің кәсіби еңбегіне лайықты жалақы алмайтын болса, олар заңсыз әдістерге, соның ішінде пара алуға немесе беру арқылы өз жағдайларын жақсартуға тырысады. Бұл құбылыс көбінесе дамушы елдерде және экономикасы тұрақсыз

мемлекеттерде байқалады. Қызметкерлердің күнкөрісі үшін күресте мұндай әдістерді қолдану олардың заңды түрде қол жеткізе алмайтын нәрселеріне қол жеткізуіне мүмкіндік береді.

- **J. Smith (2021):** Компания басшылығының жұмыс орнындағы жемқорлыққа көз жұмуы және осы мәселеге бей-жай қарауы бұл құбылысты одан әрі тереңдетеді. Егер ұйым басшылығы жемқорлыққа қарсы саясатын жүзеге асырмаса немесе жемқорлыққа жол берсе, онда қызметкерлердің арасындағы адалдық пен этикалық нормалар бұзылады. Әсіресе, басшының өзі пара алатын немесе пара беру арқылы жеке мүддесін көздейтін болса, бұл басқа қызметкерлердің де осындай әрекеттерге баруына себеп болады.
- **Garcia (2020):** Жеке сектордағы сыбайлас жемқорлықтың негізгі себебі – бақылау механизмдерінің әлсіздігі. Егер ұйымдарда бақылау жүйелері дұрыс жұмыс істемесе немесе олар әлсіз болса, қызметкерлер заң бұзғаны үшін жазаланбайды, нәтижесінде жемқорлық пен заңсыз әрекеттер көбейеді. Жемқорлықтың алдын алу үшін ұйымдарда күшті ішкі бақылау жүйесі мен қатаң есеп берушілік болуы қажет.
- **Ж. Сейітов (2021):** Қазақстандағы мемлекеттік мекемелерде жемқорлықтың жоғары деңгейі көбінесе кадрлық саясаттағы әділетсіздіктің нәтижесі екендігі көрсетіледі. Мемлекеттік қызметте орын алатын заңсыздықтар мен қызметке қабылдаудағы критерийлердің әділ болмауы, таныстыққа немесе ақшаға негізделген шешімдер қабылдануы жемқорлыққа себеп болады. Сонымен қатар, қызметкерлердің жоғары лауазымға тек білімі мен тәжірибесі емес, басқа да жеке байланыстары мен қаржылық мүмкіндіктері арқылы таңдалуы жемқорлықтың артуына ықпал етеді.
- **Р. Джонсон (Johnson, 2021):** Сыбайлас жемқорлықтың таралуына себеп болатын тағы бір фактор – қоғамдағы жалпы сенімсіздік деңгейі. Егер қоғамда заңдар мен ережелердің сақталуына деген сенім жоғалса, жұмыс орнында жемқорлықтың пайда болуы ықтимал. Қызметкерлердің әділдікті қамтамасыз етуге деген сенімі төмендеген кезде, олар заңсыз әрекеттерге баруға бейім болады.
- **Ш. Муратова (Muratova, 2020):** Қазақстандағы жұмыс орындарында сыбайлас жемқорлықтың жоғары деңгейінің тағы бір себебі – қоғамның заңға деген құрметінің төмен болуы. Әсіресе, егер елде сыбайлас жемқорлықтың жазасыз қалуы орын алса, бұл қызметкерлердің құзыреттілікті талап етудің орнына жеке мүдделерін қанағаттандыруға көбірек көңіл бөлуіне себеп болады.
- **С. Джонсон (Johnson, 2022):** Жұмыс орнындағы жемқорлықтың тағы бір маңызды себебі – қызметкерлердің моральдық құндылықтарының төмендігі. Әсіресе, егер қызметкерлер этикалық және моральдық нормаларды ұстануға

бейім болмаса, олар өздерінің пайдасын арттыру мақсатында пара алу немесе пара беру сияқты әрекеттерге барады.

Осы себептерді ескере отырып, жұмыс орнындағы сыбайлас жемқорлықты жою үшін қатаң бақылау жүйелерін енгізу, әділ кадрлық саясат жүргізу, моральдық және этикалық құндылықтарды арттыру қажет. Сондай-ақ, заңнаманың тиімді орындалуын қамтамасыз ету және қоғамдағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыру маңызды.

2. ЖҰМЫС ОРНЫНДАҒЫ ЖЕМҚОРЛЫҚ – ҚАЖЕТ ПЕ ӘЛДЕ ЗИЯН БА?

Жұмыс орнындағы сыбайлас жемқорлықтың қажетті немесе қажетсіздігі туралы ғалымдардың пікірлері екіге бөлінеді. Бір топ ғалымдар жемқорлықты белгілі бір жағдайларда пайдалы деп есептесе, екінші топ оның зияндылығын дәлелдейді. Әрқайсысының өзіндік аргументтері бар, олар әлеуметтік және экономикалық салдарларға негізделген.

2.1. Жемқорлықты «қажетті» деп санайтын көзқарастар

- **М. Вилсон (Wilson, 2020):** Кейбір жағдайларда жұмыс орнындағы жемқорлық корпоративтік құрылымның тұрақтылығын сақтауға көмектесуі мүмкін. Мысалы, егер ұйым жоғары дәрежеде бюрократияланған болса немесе қаржылық қиындықтармен күресіп отырса, жемқорлық процестері уақытша ішкі тұрақтылықты қамтамасыз ете алады. Вилсонның пікірінше, жемқорлық бірқатар жұмысшылар мен жоғары лауазымды тұлғалар арасында бейресми келісімдер арқылы ұйым ішінде тиімді әрекет етуге мүмкіндік береді. Бұл әсіресе ұйымдастық құрылымдар баяу жұмыс істейтін немесе реттеу жүйесі толық қалыптаспаған жағдайларда байқалады.
- **Л. Гомес (Gomez, 2021):** Дамушы елдерде жұмыс орнындағы бейресми келісімдер бизнестің жылдам дамуына ықпал етуі мүмкін. Гомес атап өткендей, кейбір дамушы елдерде жемқорлық іс жүзінде экономиканың жұмыс істеуіне қажет құрал ретінде қызмет етеді. Әсіресе, егер мемлекет тиімді түрде реттелмеген немесе сыбайлас жемқорлыққа қарсы шаралар жоқ болса, жұмыс орнындағы жемқорлық экономикалық өсімді қамтамасыз ету үшін қажетті құралға айналуы мүмкін. Бұл көрініс дамушы елдерде ресми құрылымдар мен қатаң ережелердің болмауы жағдайында жиі кездеседі.

2.2. Жемқорлықтың қажет еместігін дәлелдейтін көзқарастар

- **К. Назарбаев (2022):** Қазақстанда жұмыс орнындағы жемқорлық еңбек нарығының бәсекелестік қабілетін төмендетеді. Назарбаевтың пікірінше, жемқорлықтың таралуы қоғамның әлеуметтік-экономикалық дамуында үлкен кедергілер тудырады. Бұл тек мемлекеттік секторда ғана емес, сонымен қатар

жеке секторда да байқалады. Жемқорлықтың жоғары деңгейі бәсекелестікті шектейді, кәсіпорындардың инновациялық мүмкіндіктерін бәсеңдетеді және ішкі құрылымдық проблемаларды тереңдетеді. Ол елдің еңбек нарығына ұзақ мерзімді әсерін тигізетінін және бәсекелестіктің арттыруын тежейтінін атап көрсетеді.

- **D. Simon (2019):** Жұмыс орнындағы сыбайлас жемқорлық кәсіпорындардың қаржылық тұрақтылығына теріс әсер етеді. Симон жұмыс орнындағы жемқорлықтың бизнеске ықпалын зерттей отырып, оның компаниялардың қаржылық көрсеткіштеріне теріс әсер ететінін айтады. Сыбайлас жемқорлықтың салдары ретінде жұмысшылардың өнімділігінің төмендеуі, корпоративтік мәдениетке зиян келуі және қаржының тиімді пайдаланылмауы көрсетіледі. Сонымен қатар, жемқорлық ұйымның ұзақ мерзімді қаржылық тұрақтылығын бұзады және оның нарықтағы сенімділігін төмендетеді.

Қорытынды

Жемқорлық кейбір жағдайларда қысқа мерзімді табыс әкелуі мүмкін деп санайтын пікірлер бар, алайда, ұзақ мерзімді перспективада жұмыс орнындағы жемқорлық компаниялардың дамуына кері әсер етеді. Жемқорлықтың әсері тек қаржылық тұрақтылыққа ғана емес, сондай-ақ жұмыс ортасының жалпы этикасына және ұйымның беделіне де зиян келтіреді. Сондықтан, жемқорлықты қажет деп санау тек нақты жағдайларға байланысты болуы мүмкін, бірақ оның қоғамға және экономикаға жалпы зиян тигізетіні анық. Демек, жемқорлықтың алдын алу және оны жою жолында кешенді шараларды қабылдау өте маңызды.

Қазақстан Республикасында сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл “Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы” 2015 жылғы 18 қарашадағы №410-V ҚРЗ заңымен реттеледі.

Жұмыс орнындағы сыбайлас жемқорлыққа қатысты негізгі баптар:

1. ҚР Қылмыстық кодексі

- **366-бап** – Пара алу
- **367-бап** – Пара беру
- **368-бап** – Парақорлыққа делдал болу
- **361-бап** – Лауазымдық өкілеттіктерді теріс пайдалану
- **362-бап** – Билікті немесе лауазымдық өкілеттіктерді асыра пайдалану

2. ҚР Еңбек кодексі

- **22-бап** – Жұмыс берушінің қызметкерлерден сыбайлас жемқорлыққа қарсы

нормаларды сақтауын талап ету құқығы

- **63-бап** - Сыбайлас жемқорлық әрекеттері үшін қызметкерді жұмыстан босату негіздері

3. “Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы” ҚР Заңы

- **3-бап** - Сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясаттың негізгі қағидаттары
- **12-бап** - Жеке және заңды тұлғалардың сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдағы міндеттері
- **24-бап** - Жемқорлық құқықбұзушылықтар үшін жауапкершілік

Қорытынды: ҚР заңнамасында жұмыс орнындағы сыбайлас жемқорлыққа қатысты нақты баптар бар және олар мемлекеттік және жеке сектор қызметкерлеріне бірдей қолданылады

3. СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚТЫҢ ҚҰБЫЛЫС РЕТІНДЕГІ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

3.1. Теориялық көзқарастар

Сыбайлас жемқорлықты құбылыс ретінде түсіну үшін әртүрлі теориялық көзқарастар қарастырылады. Бұл теориялар жемқорлықтың пайда болу себептері мен қоғамдағы ролін түсіндіруге арналған.

- **Функционализм теориясы (Parsons, 1951):** Функционализм теориясы қоғамды тұтас жүйе ретінде қарастырады, оның әрбір элементі белгілі бір функцияны атқарады. Тәжірибеде сыбайлас жемқорлықтың қоғамда пайда болуы жүйенің теңсіздігі мен құрылымдық проблемаларын көрсетеді. Parsons бойынша, сыбайлас жемқорлық әлеуметтік жүйедегі қажетті функциялардың дұрыс орындалмауынан туындайды. Егер бір жүйеде бақылау механизмі әлсіресе, заңдылыққа қарсы әрекеттер көбеюі мүмкін.
- **Әлеуметтік келісім теориясы (Russo, 1762):** Руссоның әлеуметтік келісім теориясы қоғам мүшелерінің өзара келісімге негізделгенін айтады. Жемқорлық, осы келісімнің бұзылуының нәтижесі ретінде қарастырылады. Яғни, адам құқықтары мен әлеуметтік әділеттілікке қарсы әрекеттер пайда болады. Сыбайлас жемқорлықтың қоғамдағы тұрақтылыққа зиян тигізетіндіктен, оны қоғамдық келісімнің бұзылуы ретінде түсіндіруге болады.
- **Құқықтық позитивизм (Kelsen, 1934):** Кельзеннің құқықтық позитивизм теориясы заңның үстемдігі мен мемлекеттік бақылаудың маңыздылығын алға тартады. Заңды құрметтеу мен оны қатаң орындау жемқорлықты болдырмауға мүмкіндік береді. Кельзен бойынша, заңдарда жазылған ережелер мен тәртіптер қоғамды дұрыс бағытта дамыту үшін қажетті құрал болып табылады.

Жемқорлықтың болуы заңның әлсіздігін және әлеуметтік бақылаудың жоқтығын көрсетеді.

3.2. Қазақстандық және халықаралық тәжірибе

Қазақстандағы және әлемдегі тәжірибе сыбайлас жемқорлықтың алдын алу бойынша әртүрлі тәсілдерді қолдануда.

- **Қазақстан:** Қазақстанда жемқорлыққа қарсы күрес шеңберінде бірнеше заңнамалар мен агенттіктер жұмыс істейді. 2015 жылы құрылған Қазақстан Республикасының Жемқорлыққа қарсы іс-қимыл агенттігі жемқорлықты жою мақсатында түрлі шаралар қабылдайды. Агенттік мемлекеттік қызметшілердің жұмысын бақылап, қоғамда сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет қалыптастыру үшін қоғамдық санаға әсер етеді. 2018 жылы қабылданған «Жемқорлыққа қарсы саясат» бағдарламасы жемқорлықпен күрестің кешенді жолдарын ұсынады. Бұл шаралар жемқорлықтың деңгейін төмендету үшін жасалып жатқан ауқымды жұмыстардың бір бөлігі болып табылады.
- **Шетел:** АҚШ және Еуропалық Одақ (ЕО) елдерінде жемқорлықпен күрес шаралары тиімді түрде жүзеге асуда. АҚШ-та “Foreign Corrupt Practices Act” (FCPA) заңнамасы шетелде жемқорлыққа қарсы күресті жүргізуге арналған. Сонымен қатар, АҚШ-та мемлекеттік қызметшілер мен жеке сектордың арасында сыбайлас жемқорлықтың алдын алатын қаржылық және құқықтық бақылау механизмдері жетілдірілген. Еуропалық Одақ та сыбайлас жемқорлықпен күресті жоғары деңгейде жүргізеді. 2019 жылы ЕО жемқорлыққа қарсы стратегияны қабылдады, онда жемқорлыққа қарсы жаһандық деңгейде күресу қажеттілігі мен бірлескен іс-қимылдың маңыздылығы айтылған.

3.3. Құбылыс ретінде дәлелдеу Жұмыс орнындағы жемқорлықты құбылыс ретінде дәлелдеу үшін индукция және дедукция әдістерін қолдану маңызды. Бұл әдістер сыбайлас жемқорлықтың құрылымдық ерекшеліктерін түсінуге мүмкіндік береді.

- **Индукция:** Индукция әдісі арқылы нақты жағдайлар мен мысалдар негізінде жалпы заңдылықтарды шығару мүмкін болады. Мысалы, белгілі бір ұйымдағы жемқорлықтың таралуы оның жұмыс жүйесінің әлсіздіктері мен басқару процестерінің жеткіліксіздігіне байланысты екенін анықтауға болады. Индукция әдісі сыбайлас жемқорлықтың көп жағдайда заңсыз әрекеттерді ұйымдастырушы құрылымдармен байланысты екенін көрсетеді.
- **Дедукция:** Дедукция әдісі арқылы жалпы теориялық принциптерден жеке жағдайларға түсінік беріледі. Мысалы, сыбайлас жемқорлықтың алдын алу үшін құқықтық нормалардың қатайтылуы мен бақылау жүйелерінің жетілдірілуі қажет. Бұл әдіс жемқорлыққа қарсы күрес шараларының жүйелі түрде

жүргізілуі қажет екенін көрсетеді.

Сыбайлас жемқорлық құбылыс ретінде әлеуметтік жүйенің дисфункцияларын, басқару мен бақылаудың әлсіздігін және құқықтық механизмдердің жеткіліксіздігін көрсетеді. Осылайша, теориялық тұрғыдан алғанда, жемқорлықтың алдын алу үшін кешенді және жүйелі түрде әрекет ету қажет екені дәлелденеді.

ҚОРТЫНДЫ

Жұмыс орнындағы сыбайлас жемқорлық – күрделі әлеуметтік және құқықтық құбылыс. Ғалымдардың пікірлерін салыстыра отырып, оның кез келген түрі ұзақ мерзімді перспективада ұйымдар мен қоғамға зиян келтіретіні дәлелденді. Сыбайлас жемқорлықтың пайда болуына әлеуметтік теңсіздік, бақылаудың әлсіздігі, жалақының төмендігі сияқты факторлар себеп болады, ал бұл өз кезегінде қызметкерлердің моральдық құндылықтарын төмендетеді және кәсіби этиканың бұзылуына әкеледі.

Демек, жұмыс орнындағы жемқорлықты жою үшін тиімді құқықтық шаралар мен этикалық нормаларды қатаң сақтау қажет. Сонымен қатар, жемқорлыққа қарсы күрес тек заңмен шектеліп қалмауы тиіс, әлеуметтік және ұйымдық деңгейде мәдениеттің қалыптасуы, ақпараттық-ағартушылық жұмыс пен халықтың құқықтық сауаттылығын арттыру маңызды.

ҚМ АА Күәлік нөмірі: **KZ45VPY00102718** — ҚР Мәдениет және Ақпарат министрлігі

© 2026 **Bilimger.kz** Ақпараттық-танымдық білім порталы. Барлық мазмұн авторлық құқықпен қорғалған.